

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL DE DOCTORAT *ISTORIE*

TEZĂ DE DOCTORAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Valentin CIORBEA

Student-doctorand:

Adelina Cerasela FLOREA
(DOBRINESCU)

CONSTANȚA

2016

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL DE DOCTORAT *ISTORIE*

Rușii lipoveni din Dobrogea -istorie și tradiții specifice
(a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – 2011)

Rezumat

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Valentin CIORBEA

Student-doctorand:

Adelina Cerasela FLOREA
(DOBRINESCU)

CONSTANȚA

2016

CUPRINS

INTRODUCERE.....	5
I. RUȘII LIPOVENI (STAROVERII) DE LA SCHISMA BISERICII ORTODOXE RUSE LA STABILIREA LOR PE TERITORIUL ROMÂNESC.....	21
I.1. Puncte de vedere privind originea etnonimului „lipovean”	21
I.2. Obiectivele Bisericii Ortodoxe în contextul istorico-religios al statului rus (secolele X-XVII).....	29
I.3. Reformele nikoniene. Schisma Bisericii Ortodoxe Ruse. Staroverii.....	37
I.4. Revolte ale staroverilor și represaliile autorităților țariste.....	46
I.5. Stabilirea rușilor pe teritoriul României. Zone de imigrație.....	52
I.6. Evoluția confesională după reformele nikoniene. Secte.....	60
II. AȘEZĂRILE RUȘILOR LIPOVENI DINTRE DUNĂRE ȘI MAREA NEAGRĂ.....	70
II.1. Rușii lipoveni din Dobrogea în documente și statistici demografice.....	70
II.2. Comunitățile ruso-lipovenești din județul Constanța.....	84
II.3. Dispersarea rușilor lipoveni pe teritoriul județului Tulcea.....	101
III. PARTICULARITĂȚI ETNICE.....	167
III.1. Arhitectura tradițională.....	168
III.1.1. Rituri de construcție.....	173
III.2. Arhitectura interiorului locuinței.....	176
III.3. Anexele gospodărești.....	179
III.4. Obiceiuri și tradiții.....	184
III.4.1. Rolul Bisericii în păstrarea tradițiilor.....	184
III.4.2. Portul tradițional.....	190

III.4.3. Obiceiuri din ciclul vieții.....	197
III.4.4. Sărbători religioase.....	210
III.4.5. Sărbători de peste an.....	216
III.5. Ocupații specifice.....	221
III.6. Meșteșuguri tradiționale.....	234
III.7. Gastronomia tradițională.....	239
CONCLUZII.....	243
BIBLIOGRAFIE.....	248
LISTA ANEXE.....	267

ANEXE

REZUMAT

Cuvinte cheie: Dobrogea, etnii, ruși lipoveni, staroveri, rit vechi, schismă religioasă, raskol

Pe teritoriul Dobrogei, de-a lungul timpului, alături de populația autohtonă, s-au stabilit numeroase etnii, atrase atât de politica regimului otoman, ce le-a permis păstrarea nealterată a propriei identități, cât și de bogățiile regiunii, propice pentru desfășurarea activităților economice, menite să le asigure traiul zilnic. Astfel, între populațiile care au compus tabloul etnic al provinciei, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-au numărat și rușii lipoveni, care, odată stabiliți în spațiul dobrogean, au reușit să conviețuiască alături de celelalte etnii, păstrându-și, în același timp, limba, obiceiurile și tradițiile.

Rușii lipoveni sunt urmașii creștinilor ortodocși de rit vechi (staroveri), care, la jumătatea secolului al XVII-lea, s-au opus reformei religioase inițiate în Rusia de țarul Alexei Mihailovici (1645-1676) și Patriarhul Nikon, cel care s-a aflat în fruntea Bisericii Ortodoxe Ruse între anii 1652-1658.

Reforma s-a dorit a fi o formă de modernizare a Bisericii Ortodoxe Ruse, dar, în realitate, ea a avut ca urmare directă scindarea în două a populației creștin-ortodoxe. Ulterior, cele două grupuri au evoluat în mod diferit, atât din punct de vedere confesional, cât și social-istoric. Cei care au acceptat reformele lui Nikon, așa numiții „nikonieni”, s-au adaptat noilor condiții, fiind de acord cu modificările legate de rit și de text religios. Ceilalți, oponenții schismei, au fost numiți *staroveri* (de credință veche), *starobreadți* (de rit vechi) sau *raskolnici*.¹ Împotriva lor, autoritățile au inițiat măsuri represive extrem de dure, cărora staroverii le-au răspuns prin revolte și emigrări masive.

Datorită importanței și urmărilor pe care le-a avut, *raskolul* a fost prezentat de către cercetătorii ruși, teologi sau istorici, din diferite puncte de vedere. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cei aflați în slujba bisericii conducătoare oficiale sau a autorităților țariste au încercat să explice acest fenomen important, care prin amploarea avută în epocă a dat naștere în societatea rusă unei mișcări social-religioase, cunoscută sub numele *staroobradčestvo* sau mișcarea ritului vechi. *Staroobradčestvo* a fost un fenomen complex, care nu poate fi atribuit unei anume păături sociale, deoarece în rândurile staroverilor se întâlnesc reprezentanți de toate

¹ Alexandr Varona, *Tragedia schismei ruse*, Editura Kriterion, București, 2002, passim.

categoriile sociale: boieri, curteni, streliți, țărani, iobagi. Toate aceste categorii sociale s-au opus reformei, ce a survenit într-o perioadă în care societatea rusă, profund ancorată în religie, nu era pregătită pentru astfel de schimbări majore.²

Situația creată în urma adoptării reformelor a dus la un adevărat exod al staroverilor în afara Imperiului Țarist, fapt relatat astfel de sursele vremii: „Mari cohorte, sate întregi încep să părăsească pământul natal, trecând granițele de atunci ale Rusiei...Au apărut așezări ale rușilor staroveri în zone montane ale Siberiei și Caucazului...Ucraina, Bielorusia, Polonia, Basarabia. Un număr apreciabil de staroveri s-a stabilit în Turcia, Valahia, Moldavia, Austria și Prusia”.³

Pe actualul spațiu al țării noastre, zonele în care rușii lipoveni s-au așezat, emigrând din teritorii centrale și sudice ale Rusiei, au fost Bucovina, Moldova și Dobrogea, aceasta din urmă fiind regiunea în care s-au stabilit cei mai mulți credincioși ortodocși de rit vechi.

Teza de doctorat *Rușii lipoveni din Dobrogea- istorie și tradiții specifice (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea -2011)* este structurată pe trei capitole: 1) *Rușii lipoveni (Staroverii), de la schisma Bisericii Ortodoxe Ruse, la stabilirea lor pe teritoriul românesc*; 2) *Așezările rușilor lipoveni dintre Dunăre și Marea Neagră*; 3) *Particularități etnice*, fiecare capitol fiind împărțit în subcapitole, în funcție de subiectul tratat.

Limitele cronologice ale lucrării au fost fixate între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perioadă în care au fost atestate primele așezări lipovenești în Dobrogea, și anul 2011, când s-a realizat cel mai recent recensământ al populației din România.

În paginile tezei, se regăsesc atât rușii lipoveni din județul Constanța, cât și cei din județul Tulcea, rezultând o imagine de ansamblu a acestei minorități, care se întâlnește într-un procent foarte mare în arealul geografic dobrogean. Dacă localitatea Ghindărești este una cu populație lipovenească majoritară, aici aflându-se cea mai mare concentrație a acestei etnii din județul Constanța, în județul Tulcea se află cel mai mare număr de ruși lipoveni, comparativ cu celelalte zone ale țării.

Între primele mărturii despre rușii lipoveni din Dobrogea se numără însemnările în limba franceză, pe care le-au lăsat, la mijlocul secolului al XX-lea, medicul Camille Allard⁴ și agronomul Ion Ionescu de la Brad⁵, scrierile celor doi autori constituind astăzi o importantă sursă documentară despre populațiile existente în provincie în acea perioadă.

² Alexandra Fenoghen, *Staroverii: istorie, mitologie, literatură*, Editura C.R.L.R., București, 2009, p. 24.

³ Apud Filip Ipatiov, *Rușii- lipoveni din România. Studiu de geografie umană*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 29.

⁴ Camille Allard, *La Dobrouitcha. Souvenirs d' Orient*, [f.e.], Paris, 1859.

⁵ Ion Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Câmpia Dobrogei*, Tipariulu Tribunei Romane, Bucuresci, 1879.

Cea dintâi lucrare tipărită în limba română, în care se întâlnesc informații despre lipoveni, este *Istoria toleranței religioase în România*⁶, a lui B.P. Hașdeu, o succintă, dar documentată trecere în revistă a orientărilor religioase existente pe teritoriul românesc, scrisă tocmai pentru a demonstra incorectitudinea afirmațiilor legate de o pretinsă intoleranță religioasă a românilor. Cartea a apărut pentru prima dată în anul 1868, iar autorul s-a aplecat și asupra studiului evoluției confesionale a staroverilor, furnizând, totodată, informații legate de sectele care au luat naștere după schisma religioasă din Rusia.

Un alt autor preocupat de istoria rușilor lipoveni a fost Episcopul Melchisedec, care, bazându-se aproape integral pe surse documentare rusești, a publicat în anul 1871 controversata lucrare *Lipovenismulu adică schismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești*⁷, prima carte românească de „proporții respectabile” ce tratează, între altele, problema staroverilor. În studiul său, Episcopul Melchisedec a folosit aceleași surse ca și B.P. Hașdeu, motiv pentru care în cele două cărți amintite se întâlnesc idei similare.

Deoarece bibliografia referitoare la problema schismei și a rușilor lipoveni a fost mult timp precară, dar mai ales datorită faptului că lucrarea lui Melchisedec are la bază izvoare greu accesibile, majoritatea autorilor care au ulterior tratat aceste subiecte au avut ca punct de plecare lucrarea *Lipovenismulu adică schismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești*. Astfel, cartea Episcopului Melchisedec a constituit o bază bibliografică însemnată și pentru Alexandru P. Arbore, care, în studiul său despre *Așezările Lipovenilor și Rușilor din Dobrogea*⁸, preia de la Melchisedec unele informații legate de migrația staroverilor pe teritoriul Dobrogei, sectele rusești sau cazacii nekrasoviți.

Problema *raskol*-ului și a staroverilor a suscitat, de-a lungul timpului, atenția a numeroși istorici și teologi ruși, care au lăsat lucrări foarte valoroase axate pe aceste subiecte, ce au constituit surse de inspirație și pentru alți autori. În acest sens, elocvente sunt cele nouă volume ale *Materialelor pentru istoria raskolului din prima sa perioadă de existență*, editate la Moscova, în perioada 1875-1890, sub îndrumarea lui Nikolai I. Subbotin.⁹

Între autorii care au tratat aspectele legate de diferențele dintre ritul rusesc și cel grecesc din secolul al XVII-lea, premise ale reformelor nikoniene, se numără Evghenij Evstigneevič

⁶ B. P. Hașdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, Editura Saeculum, București, 1992.

⁷ Episcopul Melchisedec, *Lipovenismulu adică schismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești*, Imprimeria Națională, București, 1871.

⁸ Alexandru P. Arbore, *Așezările Lipovenilor și Rușilor din Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. III, nr. 1 (ian.-apr.), 1920, pp. 1-23.

⁹ Vezi și *Materialy dlja istorii raskola za pervoje vremja ego suščestvovanija*, izd. red. "Bratskago Slova", I-IX, Moscova, 1875-1881.

Golubinski, care a lăsat posterității lucrarea sa, apărută în anul 1896, *K našej polemike so staroobradcami* [Pentru polemica noastră cu staroverii].¹⁰

Informații despre așezările lipovenești din Dobrogea conțin și cele două *Dicționare*¹¹ ale județelor Tulcea și Constanța, apărute la sfârșitul secolului al XIX-lea, la acestea adăugându-se și *Marele Dicționar Geografic al României*, amplă lucrare în cinci volume, alcătuită de către George Ioan Lahovari, C.I. Brătianu și Grigore Tocilescu, între anii 1898-1902, după dicționarele parțiale pe județe existente până la acea dată.¹²

La începutul secolului al XX-lea, Căpitanul M. D. Ionescu-Dobrogianu¹³ a realizat o importantă lucrare de sinteză asupra Dobrogei, care oferă multe informații despre așezările dobrogene locuite de lipoveni, autorul făcând, totodată, și o amplă prezentare asupra sectelor rusești din această provincie istorică.

În anul 1909, vedea lumina tiparului o altă lucrare emblematică în ceea ce privește reforma religioasă din Rusia, *Patriarch Nikon i čar' Alexej Mihailovič* [Patriarhul Nikon și țarul Alexei Mihailovici], aparținând istoricului rus Nikolai Feodorovič Kapterev.¹⁴

Rușii lipoveni din Dobrogea sunt amintiți și în lucrarea din anul 1916 a lui Grigore Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*¹⁵, lucrare științifică fundamentală pentru cunoașterea în detaliu a acestei ocupații ancestrale. Totodată, pescarii lipoveni din Delta Dunării sunt menționați și în studiile autorilor Dr. R. Marcus¹⁶ și Alexandru Daia.¹⁷

Tot la începutul secolului al XX-lea, antropologul elvețian Eugène Pittard¹⁸ și scriitorul Al. Lascarov- Moldovanu¹⁹ au lăsat emoționante descrieri ale ținutului dintre Dunăre și Mare, în cadrul cărora un loc aparte îl ocupă rușii de credință veche.

¹⁰ Evghenij Evstigneevič Golubinski, *K našej polemike so staroobradcami*, în „Lucrările Societății de Istorie și Antichități Ruse”, Moscova, 1896, vol. I, partea alIII-a, pp. 46-48.

¹¹ Grigore Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea*, Societatea Geografică Română, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, București, 1896 și Idem, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Constanța*, Societatea Geografică Română, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, București, 1897.

¹² Ioan Lahovari, C.I. Brătianu, Grigore Tocilescu, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. I-V, Editura Stabilimentul Grafic J.V. Socecu, București, 1898-1902.

¹³ M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, Atelierele Grafice „I.V. Socecu”, București, 1904.

¹⁴ Nikolai Feodorovič Kapterev, *Patriarch Nikon i čar' Alexej Mihailovič*, Serghiev Posad, vol. 1, 1909-1912.

¹⁵ Grigore Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, [f.e.], București, 1916; vezi și Idem, *Lacul Razim. Starea actuală a pescăriilor din el și mijloacele de îndreptare*, [f.e.], București, 1894; pe aceeași temă, vezi și C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1964.

¹⁶ Dr. R. Marcus, *Pescuitul în Dobrogea*, în *Bilder aus der Dobrudscha...*, pp. 70- 91.

¹⁷ Alexandru Daia, *Pescăriile dobrogene*, în *Dobrogea – cincizeci de ani ...*, pp. 415-423.

¹⁸ Eugène Pittard, *Dans la Doubrodja (Roumanie). Notes de voyages*, Imprimerie du Journal de Genève, Genève, 1902.

¹⁹ Al. Lascarov-Moldovanu, *Prin Dobrogea...*, în „Analele Dobrogei”, an IX, vol. II, 1928, pp. 237-241.

În tratarea aspectelor legate de *evoluția confesională a staroverilor după reforma Bisericii Ruse*, menționăm și studiul etnografic despre *Sectele rusești*, aparținând lui Paul Traeger, publicat în *Bilder aus der Dobrudscha (1916-1918). Imagini din Dobrogea (1916-1918)*.²⁰ Lucrarea, apărută în anul 1918 și republicată în anul 2011, a fost tipărită de *Administrația germană de Etape* din Dobrogea, cu puțin timp înainte de plecarea trupelor germane din spațiul dobrogean, iar în paginile sale au fost adunate studiile a șapte personalități germane, din diferite domenii, referitoare la această regiune istorică.

Tot în legătură cu perioada administrației germane, trebuie amintită și cartea-document intitulată *Memoriu al administrației germane de etapă: Întocmit la mijlocul lui aprilie 1917/„Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen mitte april 1917”*²¹. Documentul este foarte important pentru istoria Dobrogei, deoarece transmite informații despre o perioadă tulbură din istoria acestei provincii, informații prezentate prin prisma regimului german de ocupație.

Informații privind etniile dobrogene oferă și *Dobrogea-cincizeci de ani de viață românească*²², volum omagial, publicat la împlinirea unei jumătăți de secol de la dobândirea Independenței de Stat a României, adevărată monografie a acestei provincii istorice. În paginile sale se regăsesc o serie de informații despre emigrările staroverilor pe teritoriul românesc, dar și despre sectele care au luat naștere în urma reformelor nikoniene.

Istoricul rus A.V. Kartașev, în lucrarea sa *Očerki po istorii Russkoj Cerkvi* [*Studii de istorie a Bisericii Ruse*], a realizat o analiză a procesului de creștinare al rușilor, autorul făcând un studiu asupra cărților de cult grecești care au fost luate de către Nikon drept model pentru îndreptarea celor rusești.²³

În ceea ce privește aspectele legate de diferențele dintre ritul rusesc și cel grecesc din secolul al XVII-lea, premise ale reformelor nikoniene, un rol important l-a avut lucrarea istoricului și filologului rus S.A. Zenkovsky, *Russkoe staroobradčestvo. Duchovnye dviženija XVII-ogo veka* [*Vechiul rit rusesc. Mișcări spirituale în secolul al XVII-lea*].²⁴ Unele explicații

²⁰ Dr. Paul Traeger, *Sectele rusești în Dobrogea*, în *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918. Imagini din Dobrogea 1916-1918* (traducere Gustav Rückert), [Ediție îngrijită de Valentin Ciorbea și Constantin Cheramidoglu], Editura Ex Ponto, Constanța, 2011, pp. 197-210.

²¹ *** *Memoriu al Administrației germane de Etapă : Întocmit la mijlocul lui aprilie 1917 / „Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen mitte april 1917”* (editor Valentin Ciorbea), Editura Ex Ponto, Constanța, 2012.

²² ****Dobrogea-cincizeci de ani de viață românească: 1878-1928*, Cultura Națională, București, 1928.

²³ A.V. Kartașev, *Očerki po istorii Russkoj Cerkvi*, Editura Terra, vol. I – II, Moscova, 1993, vol. I, p. 145.

²⁴ S.A. Zenkovsky, *Russkoe staroobradčestvo. Duchovnye dviženija XVII-ogo veka*, Moscova, 1995.

ale lui Zenkovsky au fost preluate din lucrări mai vechi ale unor autori ruși, precum Evghenij Evstigneevič Golubinski și Nikolai Feodorovič Kapterev, amintiți anterior.

O mențiune aparte merită lucrarea teologului starover Feodor Efimovici Melnikov²⁵, *Kratkaja istorija drevlepravoslavnoj (staroobriadčeskoj) cerkvi* [*Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe Vechi (de Rit Vechi)*], care a apărut la Barnaul, în Rusia. Cartea conține informații însemnate, de natură istorică și confesională, referitoare la acest subiect. Prima parte a acestei opere a fost tipărită și în România, sub titlul *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe de Rit Vechi*, partea I, *Schisma în Biserica Rusă*, traducerea aparținându-i lui Leonte Ivanov.

Istoricul și teologul rus P.V. Znamensky²⁶, în lucrarea sa *Istorija Russkoj Cerkvi . Učebnoe rukovodstvo* [*Istoria Bisericii Ruse – Îndrumar didactic*], a făcut o analiză a întregului veac al XVII-lea, care a stat sub semnul schimbărilor în ceea ce privește sistemul teologic rusesc.

În ceea ce privește perioada premergătoare reformelor nikoniene și ideile pan-slaviste ale țarului Alexei Mihailovici, amintim *Cerkovnaja reforma XVII veka: tragičeskaja ošybka ili ideologhičeskaja diversija* [*Reforma bisericească din secolul al XVII-lea : eroare tragică sau diversiune ideologică*], al cărei autor este B. P. Kutuzov.²⁷

Pe aceeași linie, a analizei reformelor nikoniene, se înscrie și M. O. Šachov²⁸, cu lucrarea sa apărută la Moscova, *Filosofskie aspekty staroverija* [*Aspecte filosofice ale Vechii Credințe*].

Un alt istoric rus, A. A. Prigarin, în lucrarea sa *Russkie staroobriadcy na Dunae* [*Rușii staroveri de la Dunăre*], face o periodizare a așezării nekrasoviților și lipovenilor la Dunărea de Jos, avansând chiar unele date referitoare la întemeierea așezărilor locuite de aceștia.²⁹

Între lucrările de interes general, privind unele probleme legate de istoria Rusiei, de dogma religioasă sau referitoare la conceptele care au stat la baza ideii de „Moscova-a Treia Romă”, semnalăm contribuțiile teologilor ruși Vladimir Soloviov³⁰, Evgheni N. Trubețkoi³¹ și Leonid Uspenski³².

²⁵ Feodor Efimovici Melnikov, *Kratkaja istorija drevlepravoslavnoj (staroobriadčeskoj) cerkvi*, Barnaul, 1999; Idem, *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe de Rit Vechi*, partea I, *Schisma în Biserica Rusă*, Ediție îngrijită, tradusă, prefătată și adnotată de Leonte Ivanov, Editura C.R.L.R., București, 2014.

²⁶ P.V. Znamensky, *Istorija Russkoj Cerkvi . Učebnoe rukovodstvo*, Ediția a IX-a, Paris-Moscova, 2000.

²⁷ B. P. Kutuzov, *Cerkovnaja reforma XVII veka: tragičeskaja ošybka ili ideologhičeskaja diversija*, vol I-II, Riga, 1992.

²⁸ M. O. Šachov, *Filosofskie aspekty staroverija*, Editura Tretij Rim, Moscova, 1998.

²⁹ A. A. Prigarin, *Russkie staroobriadcy na Dunae*, Editura Archeodoksija, Moscova, 2010.

³⁰ Vladimir Soloviov, *Rusia și Biserica Universală*, Institutul European, Iași, 1994.

³¹ Evgheni N. Trubețkoi, *3 eseuri despre icoană*, Editura Anastasia, București, 1999.

³² Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Sophia, București, 2003.

Despre fenomenul schismei, care i-a transformat pe o parte a creștinilor ortodocși ruși în staroveri (de credință veche), și contextul istorico-religios rus din anii premergători acestui eveniment au scris autori precum: Alexandru și Victor Ioachimescu³³, Antoaneta Olteanu³⁴, Ștefan Popa³⁵, Nicholas V. Riasanovsky³⁶, Geoffrey Hosking³⁷, Martyn Rady.³⁸ Lucrările acestor cercetători conțin date și aprecieri privind contextul istoric în care au fost adoptate reformele nikoniene, al căror efect direct a fost schisma religioasă de la jumătatea secolului al XVII-lea.

Stăpânirea otomană sub care se afla Dobrogea la momentul venirii primilor staroveri, a impus în provincie o nomenclatură proprie, care a însemnat fie traducerea în limba turcă a toponimelor românești, fie înlocuirea acestora cu nume noi, turcești. În demersul nostru științific, informații legate de toponimia dobrogeană, atât din timpul dominației otomane, cât și după 1878, au fost preluate din studiul foarte documentat al cercetătoarei Anca Ghiață³⁹, în care se regăsesc și date despre primele atestări ale așezărilor cu populație lipovenească.

Titlurilor enumerate mai sus, li se adaugă volumele colective⁴⁰ dedicate celor două județe, Constanța și Tulcea, dar și alte lucrări care au ca subiect toponimia dobrogeană. De asemenea, materialul documentar a fost completat de monografii⁴¹ ale localităților, dar și de unele volume de documente publicate.⁴² În acest sens, menționăm volumul editat de profesorul Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*⁴³, vol. I (1878-1916), în care se regăsesc multe informații din presa epocii, legate de unele așezări dobrogene locuite de lipoveni sau despre sectele religioase.

Pentru perioada de început a regimului comunist și înființarea primelor Gospodării Agricole Colective în localitățile cu populație lipovenească din Dobrogea, menționăm două lucrări ale profesorului Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată*

³³ Alexandru Ioachimescu, Victor Ioachimescu, *Istoria poporului rus -sintetizată. De la Novgorod la Vladivostok și Prut. Cneji, țari, împărați și evenimente esențiale*, Editura „Gândirea Românească”, [f.l.], ediția I-a, 1992.

³⁴ Antoaneta Olteanu, *Civilizația rusă. Perioada veche și modernă*, Editura Paideia, București, 1998; vezi și Idem, *Miturile Rusiei clasice*, Editura Paideia, București, 2004.

³⁵ Ștefan Popa, *Rușii. Istoria culturii și civilizației (secolele XI-XVIII)*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000.

³⁶ Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Institutul European Iași, 2001.

³⁷ Geoffrey Hosking, *Rusia: popor și imperiu, 1552-1917*, Editura Polirom, Iași, 2001.

³⁸ Martyn Rady, *Țarii, Rusia, Polonia și Ucraina*, Editura All Educational, București, 2002.

³⁹ Anca Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în „Memoriile Secției de Științe Istoric”, seria IV, tom V, 1980, Editura Academiei R.S.R., București, 1982, pp. 29-61.

⁴⁰ *** *Localitățile județului Tulcea*, [f.e.], 1972; *** *Localitățile județului Constanța*, [f.e.], 1972.

⁴¹ Anisia Emilean, *Sarichioi. Pagini de monografie*, Editura Harvia, Tulcea, 2007; Sevastian, Fenoghen, Alexandra Fenoghen, *op. cit.*

⁴² *** *Județul Constanța în anii 1916 și 1922/23. Expunere prezentată Consiliului Județean de către dl. N.T. Negulescu prefectul județului Constanța*, Tipografia „Victoria” George I. Georgescu, Constanța, 1924; *** *Expunerea Situației Județului Tulcea pe anul 1912*, Tulcea, 1913.

⁴³ Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878- 1916), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1999.

(1945-1957)⁴⁴ și *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964. Principalele aspecte din economie și societate*.⁴⁵

Amintim, totodată, și lucrarea aparținând istoricului Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, politice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*⁴⁶, în care există date despre localitățile Jurilovca, Chilia Veche și Sulina, dar și despre populația provinciei și ocupația de căpetenie a lipovenilor- pescuitul.

Studiul rușilor lipoveni din Dobrogea s-a îmbogățit și prin cartea lui Aurel Ștefan Șuvac, *Terminologia pescuitului la lipovenii din Dobrogea*.⁴⁷ Pe lângă informațiile detaliate legate de uneltele de pescuit, speciile de pești sau mijloacele de deplasare, această ultimă lucrare abordează și unele aspecte legate de stabilirea lipovenilor pe teritoriul țării noastre, oferind și date despre întemeierea unor așezări.

Istoriografia referitoare la subiectul prezentei teze de doctorat cuprinde și contribuții însemnate datorate unor cercetători proveniți din rândurile rușilor lipoveni din România.

O trecere în revistă a lucrărilor apărute de-a lungul timpului în limba rusă, la Moscova sau Sankt Petersburg, a făcut Alexandr Varona, care având avantajul de a aparține acestei etnii, s-a aplecat asupra studiului fenomenului starover, activitate ce a avut drept finalitate publicarea unei cărți⁴⁸, de fapt, o documentată istorie a reformei Bisericii Ortodoxe Ruse. Cartea lui Alexandr Varona, *Tragedia schismei ruse*, apărută în anul 2002, reprezintă o analiză de amploare a schismei religioase de la jumătatea secolului al XVII-lea, cu prezentarea evoluției societății ruse, a Bisericii și a curentelor reformatoare din anii premergători raskolului. Totodată, autorul analizează reforma Patriarhului Nikon, urmările și importanța acesteia în nașterea fenomenului starover. De altfel, Alexandr Varona este și autorul unei teze de doctorat⁴⁹, în care abordează atât aspectele dogmatice ale schismei, cât și implicațiile sale social-politice.

Documentata lucrare a lui Filip Ipatiov, *Rușii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană*⁵⁰, care este de fapt teza de doctorat a autorului, tratează aspecte referitoare la cadrul

⁴⁴ Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată (1945-1957)*, Editura Muntenia & Leda, Constanța, 2001.

⁴⁵ Idem, *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964. Principalele aspecte din economie și societate*, Editura Universității din București, București, 2001.

⁴⁶ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, politice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*⁴⁶, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008.

⁴⁷ Aurel Ștefan Șuvac, *Terminologia pescuitului la lipovenii din Dobrogea*, Editura Istros, Brăila, 2008.

⁴⁸ Alexandr Varona, *op. cit.*

⁴⁹ Idem, *Staroverii în secolele XVII-XIX*, [teză de doctorat], București, 2011.

⁵⁰ Filip Ipatiov, *op. cit.*, passim.

social-istoric al Rusiei din perioada premergătoare schismei, la evoluția confesională a staroverilor, oferind, totodată, și informații despre stabilirea rușilor pe actualul teritoriu al țării noastre, precum și o amplă prezentare a comunităților ruso-lipovenești din România

Pentru lămurirea controverselor legate de etnonimul *lipovean*, amintim articolele⁵¹ profesorului Feodor Chirilă, precum și cartea profesorului Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice*⁵², un volum complex, ce cuprinde o serie de studii de lingvistică etnografică și antroponimică, care au fost prezentate public, în cadrul unor sesiuni și simpozioane, și tipărite pe parcursul a 40 de ani.

Informații diverse (istorie, obiceiuri, port tradițional, gastronomie, personalități) despre rușii lipoveni din România se găsesc și cartea *Comunitatea Rușilor Lipoveni*⁵³, scrisă de Svetlana Moldovan, autoarea având o intensă activitate publicistică și în periodicul „Zorile”.

Regretatul profesor Ivan Evseev, bun cunoscător al istoriei și tradițiilor specifice etniei, este autorul a numeroase studii și articole, multe dintre acestea din urmă fiind publicate de-a lungul timpului în ziarul „Zorile” și adunate ulterior în volumul *Gândurile și tristețile unui rus lipovean*.⁵⁴

Informații importante despre rușii de credință veche sunt consemnate și în cartea *Sarichioi, o enigmă a secolului al XIX-lea*, scrisă de Sevastian Fenoghen și Alexandra Fenoghen⁵⁵, tată și fiică, care prezintă istoria acestui sat dobrogean, pornind de la teoria întemeierii acestei așezări, în secolul al XVIII-lea, de către un grup de cazaci proveniți din oastea destrămată a atamanului Ignat Nekrasov.

O contribuție însemnată la cercetarea fenomenului starover aduce și Alexandra Fenoghen, fiica lui Sevastian Fenoghen, prin cărțile *Staroverii: istorie, mitologie, literatură* și *Jurnal de pelerin*, cărora li se adaugă și unele studii și articole de specialitate⁵⁶, dedicate rușilor lipoveni, publicate în periodicele „Zorile” și „Kitej-grad”. Prima carte, rodul unei susținute cercetări științifice, oferă multe informații referitoare la reformele nikoniene, schismă, secte și grupări religioase, dar și despre modul în care toate acestea sunt reflectate în literatura rusă și română.

⁵¹ Feodor Chirilă, *Scrieți corect!*, în „Zorile”, nr. 3-4 (257-258), 2014, p. 4; Idem, *Considerații cu privire la geneza etnonimului „lipoveni”*, în ****Un om, un simbol. In honorem magistri Ivan Evseev*, Editura C.R.L.R. București, 2007, p. 227.

⁵² Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice*, Editura Academiei, București, 2003; vezi și Idem, *Old Believers. Rușii staroveri din America*, Editura Academiei Române, București, 2005.

⁵³ Svetlana Moldovan, *Comunitatea Rușilor Lipoveni*, Editura Ararat, București, 2004.

⁵⁴ Ivan Evseev, *Gândurile și tristețile unui rus lipovean*, Editura C.R.L.R., București, 2005.

⁵⁵ Sevastian Fenoghen, Alexandra Fenoghen, *Sarichioi, o enigmă a secolului al XIX-lea*, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2004.

⁵⁶ Vezi Alexandra Fenoghen, *Percepția timpului și spațiului la rușii staroveri*, în „Kitej-grad”, nr. 6-7 (103-104), iunie-iulie 2007, pp. 28-29 și Idem, *Importanța familiei la rușii-staroveri*, în „Zorile”, nr. 11 (181), 2007, p. 6.

Cea de-a doua lucrare este un jurnal al călătoriei pe care autoarea a întreprins-o, alături de un grup de locuitori din Sarichioi, în locurile de baștină ale cazacilor de pe Don și din zona Kubanului.

Între lucrările de dată recentă, aparținând cercetătorilor ruși lipoveni, semnalăm cartea lui Pavel Tudose, *Rușii lipoveni din România – istorie și actualitate (Comunitatea rușilor lipoveni din Brăila – model de conviețuire multiethnică în context național și European)*⁵⁷. Apărută în anul 2015, cartea prezintă o imagine de ansamblu a staroverilor, relatând despre istoria, religia, tradițiile, obiceiurile și cultura scrisă a acestei etnii, care de aproape trei secole s-a stabilit pe teritoriul românesc.

Capitolul I al tezei, intitulat *Rușii lipoveni (staroverii), de la schisma Bisericii Ortodoxe Ruse la stabilirea lor pe teritoriul românesc*, abordează problemele legate de acest eveniment major, schisma religioasă, produs la mijlocul secolului al XVII-lea în Rusia, care a dus la declanșarea migrației unui număr important de creștini ortodocși de rit vechi spre teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate de patria-mamă. Între aceste teritorii au fost incluse și regiuni cuprinse în actualul spațiu al țării noastre, unde s-au stabilit, începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numeroși etnici ruși, care în noua lor patrie vor fi cunoscuți sub denumirea de *lipoveni*.

Reforma religioasă s-a suprapus cu o altă cauză, de natură socială, datorată în mare parte birurilor impuse de stat. Creșterea progresivă a autorității Bisericii s-a produs însă pe parcursul unei perioade agitate din istoria Rusiei, perioadă în care țării și reprezentanții bisericii au dezvoltat ideea supremației religioase și politice a statului rus, idee ce a fost cunoscută în epocă sub denumirea de „Moscova-a Treia Romă”.

Lupta pe care ortodocșii de rit vechi au pornit-o pentru a-și apăra principiile canonice s-a transformat cu timpul într-o luptă socială, cu urmări dramatice, care a adus jertfe colective și părăsirea meleagurilor natale.

Grupurile compacte de ruși, provenind din regiuni precum Moscova, Don, Volga, Kuban, s-au așezat în zonele limitrofe ale Deltei Dunării, dar și în apropierea pădurilor din Nordul Dobrogei.

În spațiul dobrogean, rușii staroveri au întemeiat noi așezări ori au contribuit la dezvoltarea unora deja constituite, reușind să-și păstreze identitatea etnică, indiferent de regimul politic existent.

⁵⁷ Pavel Tudose, *Rușii lipoveni din România – istorie și actualitate (Comunitatea rușilor lipoveni din Brăila – model de conviețuire multiethnică în context național și European)*, Editura C.R.L.R., București, 2015.

Capitolul al doilea, *Așezările rușilor lipoveni dintre Dunăre și Marea Neagră*, prezintă localitățile din Dobrogea, în care staroverii constituie un procent însemnat al populației (Ghindărești-județul Constanța, Carcaliu, Jurilovca, Mila 23, Sarichioi, Slava Rusă, Slava Cercheză, Sfiștofca, Periprava -județul Tulcea). Totodată, cercetarea s-a axat și pe localitățile în care staroverii au deținut un procent însemnat al populației, comparativ cu cel al celorlalte etnii (Năvodari, Constanța, Mangalia, 2 Mai, Cernavoda – județul Constanța, Tulcea, Chilia Veche, Mahmudia, Sulina, Uzlina, Dunavățu de Sus și de Jos – județul Tulcea). Între aceste localități, trebuie evidențiat Năvodari-ul, a cărui istorie este strâns legată de populația ruso-lipovenească, chiar dacă în prezent lipovenii nu mai sunt majoritari.

Pentru realizarea acestui capitol am utilizat numeroase documente de arhivă, unele dintre ele inedite, provenind din patru surse diferite: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Biroul Județean al Arhivelor Naționale Tulcea, Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe.

Cele 20 de fonduri arhivistice investigate ne-au oferit informații prețioase în ceea ce privește etnicii ruși lipoveni din Dobrogea, în perioada 1880-1966. Multe dintre dosarele cercetate, la momentul studiului, nu aveau filele numerotate (acest lucru realizându-se pe loc, conform normelor în vigoare), ceea ce ne face să credem că nu mai fuseseră vizualizate până la momentul prezentei cercetări.

În realizarea celui de-al treilea capitol al tezei, *Particularități etnice*, o pondere însemnată au avut-o informațiile obținute în urma cercetării etnografice efectuate pe teren, în localitatea Ghindărești (județul Constanța), dar și unele date consemnate în urma discuțiilor avute cu etnici ruși lipoveni din localitatea Slava Rusă, județul Tulcea.

Cercetarea etnografică realizată în Ghindărești, localitate-emblematică a populației lipovenești din Dobrogea, s-a desfășurat pe o perioadă întinsă de timp, între anii 1995-2010. Pentru ancheta etnografică s-au folosit chestionare, bazate pe întrebări specifice, care au fost aplicate unor informatori, atât bărbați, cât și femei, de profesii diferite (pescari, preoți, funcționari, muncitori, dascăl la biserica satului) în vârstă de peste 50 de ani.

În ceea ce privește cercetarea etnografică de teren, pentru a avea o anumită „siguranță” în legătură cu răspunsurile primite, aceleași întrebări au fost puse mai multor subiecți.

Particularitățile etnice (arhitectura tradițională, obiceiurile din ciclul vieții, portul tradițional, sărbătorile religioase și de peste an, ocupațiile specifice, meșteșugurile, gastronomia)

s-au conservat nealterate de-a lungul timpului și reprezintă moștenirea pe care rușii de credință veche au primit-o de la înaintași.

Arhitectura tradițională ruso-lipovenească se caracterizează prin existența caselor construite cu câte trei-patru, chiar cinci camere, dezvoltate pe lungime, dominantă fiind casa cu trei camere și o bucătărie (*cuhnia*).

Între construcțiile tradiționale existente în cadrul unei gospodării lipovenești, un rol important îl are *bania* (*baia cu aburi* sau *ciornaia bania*), adevărat simbol etnic, ale cărei origini merg către vechile tradiții rusești.

Portul tradițional al rușilor-lipoveni a păstrat de-a lungul timpului elementele distinctive ale unui neam, pe care influențele venite din exterior nu le-au îndepărtat de origini. Pentru rușii lipoveni, portul reprezintă legătura cu trecutul, iar anumite piese componente „transmit” mesaje clare, percepute de toți membrii comunității.

Un rol însemnat în păstrarea identității etnice îl au *obiceiurile din ciclul vieții*, care se constituie în „praguri”, ce vor fi trecute, la un moment dat, de fiecare individ în parte, iar în desfășurarea lor antrenează întreaga comunitate.

În marea lor majoritate, așezările lipovenești se află situate pe malul Dunării sau al Mării, astfel încât, în mod firesc, pe lângă agricultură, *pescuitul* a reprezentat o ancestrală îndeletnicire, dar și o sursă importantă de venituri. În funcție de zona de locuire, așa cum reiese din unele documente de arhivă, etnicii ruși-lipoveni s-au îndeletnicit cu apicultura, scosul pietrei și cărăușia.

În ceea ce privește meșteșugurile specifice, o atenție sporită, în cadrul tezei, a fost acordată realizării icoanelor pe lemn, obiecte de cult ce reprezintă bunul cel mai de preț existent într-o casă lipovenească.

Teza de doctorat *Rușii lipoveni din Dobrogea- istorie și tradiții specifice (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea -2011)*, prezintă aspectele legate de rușii lipoveni din această provincie românească, din perspectiva istorico-etnografică, demers pe care l-am considerat util, avându-se în vedere faptul că, deși la prima vedere există surse bibliografice care tratează acest subiect, majoritatea acestor opere s-au axat pe problema *raskol*-ului sau au tratat doar anumite aspecte ale etniei. În realizarea lucrării, documentele de arhivă și materialele adunate în urma cercetării etnografice în teren, s-au adăugat informațiilor istorice, furnizate de biblioteci, contribuind la conturarea trăsăturilor specifice ale acestei etnii, care completează într-un mod special tabloul minorităților dobrogene.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Arhive

- A. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
Fond Documentar București
- B. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța
Fond Primăria Comunei Ghindărești
Fond Primăria Comunei Năvodari
- C. Biroul Județean al Arhivelor Naționale Tulcea
Fond Prefectura Tulcea
Fond Primăria Comunei Carcaliu
Fond Primăria Comunei Jurilovca
Fond Primăria Comunei Sarichioi
- D. Arhiva Ministerului Afacerilor de Externe
Fond Moscova (Problema „Consulare. Repatrieri Lipoveni A-P”)
Problema 16 (Secte religioase în România), 1927-1936

II. Documente publicate

Bușă, Daniela (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol.VIII (1862-1866), Editura Academiei Române, București, 2013.

Coman, Virgil (coord.), *Dobrogea în Arhivele românești (1597-1989). Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani*, Editura Etnologică, București, 2013.

Idem (editor), *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX)*, Editura Etnologică, București, 2015.

****Memoriu al Administrației germane de etapă : Întocmit la mijlocul lui aprilie 1917 / „Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen mitte april 1917”* (Valentin Ciorbea, editor), Editura Ex Ponto, Constanța, 2012.

****Recensământul din 6 aprilie 1941. Indicatorul localităților din România*, Imprimeria Institutului Statistic, 1943.

****Rezultatele preliminare ale Recensământului populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Dobrogea*, 1967.

III. Izvoare orale

Anchete de teren realizate între anii 1995-2010, în localitatea Ghindărești (județul Constanța).

IV. Periodice (ziare, reviste)

- „Analele Dobrogei”, Revista Societății culturale dobrogene, Constanța, 1920-1938.
- „Arhiva Dobrogei”, Revista Societății pentru cercetarea și studierea Dobrogei, București, 1916, 1919-1920.
- „Datina”, Periodic constănțean de etnologie și fapt cultural, Constanța, 1991-2010.
- „Delta”, Tulcea, 1973- 1986.
- „Gânduri dela Mare”, Revistă culturală regională, Constanța, ianuarie 1937-mai 1942.
- „Kitej-grad”, Revistă a Comunității Rușilor Lipoveni din România, Iași, 1998 - 2007.
- „Zorile”, Periodic bilingv lunar al Comunității Rușilor Lipoveni din România, București, 1990-2014.

V. Instrumente de lucru

a. Dicționare

- Bria, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Editura Justit. Biblic, 1981.
- Danilov, Ilie, *Dicționar de mitologie slavă*, Editura Polirom, București, 2007.
- Dănescu, Grigore Gr., *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea*, Societatea Geografică Română, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, București, 1896.
- Idem, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța*, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, București, 1897.
- Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
- Ivanov, Andrei, *Dicționar religios rus-român*, București, Editura Bizantină, 2003.
- Lahovari, Ioan George, Brătianu, C.I., Tocilescu, Grigore G., *Marele Dicționar geografic al României*, vol. I-V, Editura Stabilimentul Grafic J.V. Socecu, București, 1898-1902.
- Olteanu, Antoaneta, *Metamorfozele sacralului. Dicționar de mitologie populară*, Editura Paideia, București, 1998.

b. Enciclopedii

*** *The Encyclopedia Americana. International Edition*, vol. 24, Grolier Incorporated, International Headquarters: Danbury, Connecticut 06616, 1994.

VI. Lucrări generale

Allard, Camille, *La Dobroutcha. Souvenirs d' Orient*, [f.e.], Paris, 1859.

Alexinsky, Gregoire, *La Russie Moderne*, Ernest Flammarion Éditeur, Paris, 1917.

Anghel, Florin, Anton, Mioara (coord.), *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013.

Arbore, Alexandru P., *Noi informațiuni etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei și a regiunilor basarabene învecinate Dunărei*, în "Analele Dobrogei", an XI, 1930, fasc. 1-12, pp. 65-94.

****Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918. Imagini din Dobrogea 1916-1918*, (traducere Gustav Rückert), [Ediție îngrijită de de Valentin Ciorbea și Constantin Cheramidoglu], Editura Ex Ponto, Constanța, 2011.

Budiș, Monica, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, Editura Paideia, București, 1998.

Bugajski, Janusz, *Ethnics Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations and Parties*, The Center for Strategic and International Studies, Armonk, New York, 1995, p. 197, <https://www.questia.com/read/30495781/ethnic-politics-in-eastern-europe-a-guide-to-nationality>.

Butură, Valer, *Etnografia poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Ceașescu, Anca, *Rituri de trecere în societățile tradiționale. Nașterea*, Editura Universitaria, Craiova, 2014.

Cheramidoglu, Constantin, *Minoritățile etnice dobrogene în contextul politic internațional din anii 1945-1948*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, an VI, nr.1, Constanța, 2000, pp. 327-337.

Ciorbea, Valentin, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, politice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008.

Cojoc, Marian, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată (1945-1957)*, Editura Muntenia & Leda, Constanța, 2001.

Idem, *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964. Principalele aspecte din economie și societate*, Editura Universității din București, București, 2001.

Coman, Virgil, *Situația unor culte creștine din cuprinsul Episcopiei Tomisului (Constanței) într-un document din anul 1936*, în Valentin Ciorbea, Corina Apostoleanu, Adriana Gheorghiu (coord.), *In memoriam Liliana Lazia*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, pp. 297-321.

Copans, Jean, *Introducere în etnologie și antropologie*, Editura Polirom, Iași, 1999.

Crăciun, Svetlana, *Multilingvism și limbile minoritare din România*, în „Zorile”, nr. 9 (204), 2009, p. 11.

Cuisenier, Jean, *Etnologia Europei*, Institutul European, Iași, 1999.

David, P.I., *Călăuza creștină-Sectologie. Pentru cunoașterea și apărarea dreptei credințe în fața prozelitismului sectant*, Editura Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1994.

Degeratu, Claudiu, Roske, Octavian, *Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: drumul belșugului*, în „Arhivele Totalitarismului”, II, nr. 3, 1994, pp. 54-68.

Dobrinescu, Cerasela, *Practicarea pescuitului tradițional în satele de pe limesul dunărean*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom XVII, Editura Muzeului Marinei Române, Constanța, 2014.

****Dobrogea-cincizeci de ani de viață românească: 1878-1928*, Cultura Națională, București, 1928.

Eliade, Mircea, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2007.

Ghețău, Vasile, *Drama noastră demografică. Populația României la Recensământul din octombrie 2011*, Editura Compania, București, 2012.

Ghiață, Anca, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice”, seria IV, tom V, 1980, Editura Academiei R.S.R., București, 1982, pp. 29-61.

Hașdeu, B. P., *Istoria toleranței religioase în România*, Editura Saeculum, București, 1992.

Hosking, Geoffrey, *Rusia: popor și imperiu, 1552-1917*, Editura Polirom, Iași, 2001.

Ioachimescu, Alexandru, Ioachimescu, Victor, *Istoria poporului rus-sintetizată. De la Novgorod la Vladivostok și Prut. Cneji, țari, împărați și evenimente esențiale*, Editura „Gândirea Românească”, [f.l.], ediția I-a, 1992.

Ionescu-Dobrogeanul, Marin, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, Atelierele Grafice „I.V. Socecu”, București, 1904.

Ionescu de la Brad, Ion, *Excursiune agricolă în Câmpia Dobrogei*, Typariulu Tribunei Romane, Bucuresti, 1879.

****Laureații și premiații celui de-al X-lea Concurs artistic republican „Omagiu Partidului”*, în „Îndrumătorul cultural”, XXIV, nr. 6, iunie 1971, pp. 31-32.

Loverance, Rowena, *Imperiul Bizantin*, Editura Aquila'93, Oradea, 2008.

Manuilă, Sabin, *La population de la Dobroudja*, Éditeur Institut Central de Statistique, Bucarest, 1939.

Marcus, Dr. R, *Pescuitul în Dobrogea*, în *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918. Imagini din Dobrogea 1916-1918*, (traducere Gustav Rückert), [Ediție îngrijită de Valentin Ciorbea și Constantin Cheramidoglu], Editura Ex Ponto, Constanța, 2011.

Munteanu, Gheorghe, *Să orientăm just repertoriul formațiilor artistice de amatori ale minorităților naționale*, în „Dobrogea Nouă”, XI, nr. 3101, 16 iulie 1958, p. 2.

Olteanu, Antoaneta, *Civilizația rusă. Perioada veche și modernă*, Editura Paideia, București, 1998.

Idem, *Miturile Rusiei clasice*, Editura Paideia, București, 2004.

Pariano, C.D. *Dobrogea și dobrogenii*, Tipografia „Ovidiu” G. Vurlis, Constanța, 1905.

Pârâu, Steluța, *Multiculturalitatea în Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2007.

Petcu, Dionisie, *Conceptul de etnic. Eseu metodologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Petrescu, Paul, Stahl, Paul, *Înrâuririle vieții sociale asupra arhitecturii țărănești din Dobrogea*, în „Studii și cercetări de istorie a artei”, an IV, nr. 1-2, 1957, pp. 25-39.

Petrescu, Paul, Stahl, Paul, Dâmboianu, Anton, *Arhitectura din Muzeul Satului*, Editura Tehnică, București, 1959.

Pittard, Eugène, *Dans la Doubrodja (Roumanie). Notes de voyages*, Imprimerie du Journal de Genève, Genève, 1902.

Plopeanu, Emanuel, *Considerații privind manifestarea în spațiul public a minorităților dobrogene în perioada 1945-1947*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. II, Editura Techno Media, Sibiu, 2007, pp. 191-204.

Popa, Ștefan, *Rușii. Istoria culturii și civilizației (secolele XI-XVIII)*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000.

Popescu, Iuliana, *Istoricul constituirii colecției de icoane a Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” București. Metodologia conservării și restaurării icoanelor pe lemn și pe sticlă*, Editura Biliotheca, Târgoviște, 2013.

Popoiu, Paula, *Antropologia habitatului în Dobrogea*, Editura Oscar Print, București, 2001.

Rady, Martyn, *Țarii, Rusia, Polonia și Ucraina*, Editura All Educational, București, 2002.

Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

Idem, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998.

Riasanovsky, Nicholas V., *O istorie a Rusiei*, Institutul European Iași, 2001.

Ropală, Cătălin, *Periprava. Memorial din gulagul românesc*, Editura Majadahonda, București, 1997.

Rotman, Liviu, *Minoritățile etnice în național-comunism*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, Editura Techno Media, Sibiu, 2010, pp. 313-315.

Secoșan, Elena, Petrescu, Paul, *Portul popular de sărbătoare din România*, Editura Meridiane, București, 1984.

Soloviov, Vladimir, *Rusia și Biserica Universală*, Institutul European, Iași, 1994.

Șandru, Dumitru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Troncotă, Cristian, *Mihail Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1997.

Idem, *Mihail Moruzov și frontul secret*, Editura Elion, București, 2004.

Trubețkoi, Evgheni N., *3 eseuri despre icoană*, Editura Anastasia, București, 1999.

Uspensky, Leonid, Lossky, Vladimir, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Sophia, București, 2003.

Varona, Alexandr, *Statul român și minoritățile etnice și religioase: aspecte istorice și politico-juridice*, în „Zorile”, nr. 5 (188), 2008, p. 8.

Vlădescu-Olt, Marin, *Constituția Dobrogei: Legea organică din 9 martie 1880; Legea funciară din 3 aprilie 1882; Populațiunea Dobrogei; Listele electorale; Proprietatea rurală; Comisiunea Parlamentară*, Tipografia „Dor. P. Cucu”, București, 1908.

VII. Lucrări speciale

Amelian, Claudia, *Vizită de lucru de o zi*, în „Zorile”, nr.2 (173), 2007, pp. 6-7.

Idem, *Invitație la Ghindărești*, în „Zorile”, nr. 3 (174), 2007, pp. 6-7.

Anore, Andrei, *Maslenița, în Slava Cercheză*, în „Zorile”, nr. 3-4 (257-258), 2014, p. 13.

Anore, Cristina- Antonia, *La Periprava, cu pâine și sare*, în „Zorile”, nr. 4 (210), 2010, p.10.

Idem, *O viață lângă biserică*, în „Zorile”, nr. 5 (200), 2009, p. 11.

Arbore, Alexandru P., *Așezările Lipovenilor și Rușilor din Dobrogea*, în “Arhiva Dobrogei”, vol. III, nr. 1 (ian.-apr.), 1920, pp. 1-23.

Bădoiu, Anneroze, *Printre rușii lipoveni din România-Impresii*, în „Zorile”, nr.7 (167), 2006, pp. 18-19.

****Bilanțul activității CRLR pe anul 2006*, în „Zorile”, nr. 1 (172), 2007, pp. 2-3.

Budiș, Monica, *Rituri de construcție în comunitatea lipovenilor tulcenii*, în „Datina”, an XII, nr. 37 (martie 2005), p. 9.

Chirilă, Feodor, *Ruși lipoveni*, în *Cronologia minorităților naționale din România, vol.II, Macedoneni, polonezi, ruși lipoveni, ruteni, sârbi, tătari și turci*, (Gidó Attila, editor), Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2013.

Idem, *Considerații cu privire la geneza etnonimului „lipoveni”*, în *** *Un om, un simbol. In honorem magistri Ivan Evseev*, Editura C.R.L.R București, 2007, pp. 216-227.

Idem, *Scrieți corect!*, în „Zorile”, nr. 3-4 (257-258), 2014, p. 4.

Idem, *Protopop Avvakum Petrovici-conducător și ideolog al mișcării rușilor staroveri*, [f.e.], București, 2013.

Chirilă, Feodor, Feodor, Silviu, Filat, Valentin, *Comunitatea Rușilor Lipoveni din România – scurt istoric*, Editura „C.R.L.R.”, București, 2015.

Coatu, Nicoleta, *Procese cultural-identitare în comunitățile lipovenești din Dobrogea*, în „Datina”, an XIII, nr. 40 (mart. 2006), pp. 9-10.

Cocoș, Vasile A, *Despre lipovenii din Dobrogea. Originea și așezarea lor*, în „Gânduri de la Mare”, an III, nr. 7-8 (sep.-oct. 1939), pp.7-11.

Cojoc, Marian, *Despre unele minorități din Dobrogea, 1944-1948. Ruso-lipovenii*, în „Arhivele Totalitarismului”, VI, nr.2-3, 1998, pp. 26-35.

Condrat, Anna Denis, *Biserica. Familia*, în „Zorile”, nr. 11 (181), 2007, p. 7.

Idem, *CRL Slava Cerceză*, în „Zorile”, nr.2 (185), 2008, p.3.

Danilov, Alexandra, *Baia-oglină a sufletului rus*, în „Romanoslavica”, XLIV, 2009, pp. 211- 219.

Danilov, Ilie, *385 de ani de la nașterea lui Avvakum*, în „Kitej-grad”, nr.11 (96), noiembrie 2006, pp. 4- 6.

Danilov, I., Frol, I., Ivanov, L. et alii, *Și noi suntem moștenitori ai spiritului rus (album)*, Editura Ihtis, București, 2009.

Dobrinescu, Cerasela, *Ghindărești*, în “Arhitectura tradițională din Dobrogea”, Revistă de cercetare etnografică, nr.1, Constanța, 2009, pp.18- 24.

Idem, *Obiceiuri legate de naștere și botez la lipovenii din Ghindărești*, în “Datina”, an XIX, nr.51 (dec. 2008), p.7.

Idem, *Portul tradițional al lipovenilor din Ghindărești, județul Constanța*, în “Datina”, an XVI, nr. 59 (dec.2010), p.18.

Emilean, Anisia, *Sarichioi. Pagini de monografie*, Editura Harvia, Tulcea, 2007.

Evseev, Ivan, «Zorile» noastre, în „Zorile”, nr.1, 1990, p.1.

Idem, *Gândurile și tristețile unui rus lipovean*, Editura C.R.L.R., București, 2005.

Fedot, Alina, *De Paște, la Sarichioi*, în „Zorile”, nr. 5 (247), 2013, p. 13.

Fedot, Zina, *Secvențe de viață- Ghindărești*, în „Zorile”, nr. 1 (161), 2006, pp. 4-5.

Fenoghen, Alexandra, *Jurnal de pelerin*, Editura Bizantină, București, 2005.

Idem, *Staroverii: istorie, mitologie, literatură*, Editura C.R.L.R, București, 2009.

Idem, *Percepția timpului și spațiului la rușii staroveri*, în „Kitej-grad”, nr. 6-7 (103-104), iunie-iulie 2007, pp. 28-29.

Fenoghen, Sebastian, Fenoghen, Alexandra, *Sarichioi, o enigmă a secolului al XIX-lea*, Editura Kriterion, Cluj- Napoca, 2004.

Feodorov, Marcela, *Nunta la lipoveni, tezaur din lada de zestre a strămoșilor (I)*, în „Zorile”, nr. 4 (199), 2009, pp. 11.

- Idem, *Nunta la lipoveni, tezaur din lada de zestre a strămoșilor (II)*, în „Zorile”, nr. 6 (201), 2009, p. 8.
- Filat, Valentin, *De „Maslenița”, la Ghindărești*, în „Zorile”, nr. 3 (245), 2013, p. 12.
- Idem, *„Înălțarea Domnului” la Ghindărești*, în „Zorile”, nr. 6 (260), 2014, p.11.
- Frol, George, *La Slava Cercheză*, în „Zorile”, nr.3 (174), 2007, p.16.
- Gavrilov, V., *Biserica lipoveană din România*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 33 (2 apr. 1940), p.1.
- Golubinski, Evghenij Evstigneevič, *K našej polemike so staroobryadcam*, în „Lucrările Societății de Istorie și Antichități Ruse”, Moscova, 1896, vol. I, partea aIII-a, pp. 46-48.
- Husărescu, Cezar M., *Lipovenii din Tătăria*, în „Graiul Neamului”, 10 mai 1939, p.4.
- Ipatiov, Filip, *Rușii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană*, Presa Universitară Clujeană, Cluj- Napoca, 2001.
- Ivanov, Leonte, *Documente cu privire la istoria rușilor lipoveni*, în „Zorile”, nr.11 (229), 2011, p.10.
- Iuriev, Alexei, *Țarul Alexei și patriarhul Nikon sau câteva considerații asupra genezei raskolului*, în „Kitej-grad”, nr.11 (96), noiembrie 2006, pp. 7-9.
- Jora, Roman, *Nuntă la lipoveni*, în „Analele Tulcei”, I, Galați, 1993, pp.169-173.
- Kapterev, Nikolai Feodorovič, *Patriarch Nikon i čar' Alexej Mihailovič*, Serghiev Posad, vol. 1, 1909-1912.
- Kartašev, A. V., *Očerki po istorii Russkoj Cerkvi*, Editura Terra, vol. I – II, Moscova, 1993.
- Kutuzov, B.P., *Cerkovnaja reforma XVII veka: traghičeskaja ošybka ili ideologhičeskaja diversija*, vol I-II, Riga, 1992.
- *** *Le Raskol. Essai historique et critique sur les sectes religieuses en Russie*, Paris, A. Franck Libraire- Éditeur, 1859.
- ****Lipovenii dela Carachioi*, în „Dobrogea jună”, an XV, nr. 78 (9 apr. 1921), p. 1.
- *** *Lipovenii noștri*, în „Oglinda Tulcei”, 21 octombrie 1927, p.1.
- Lisov, Terente, *Biserica Lipoveană din România*, în „Dobrogea jună”, 2 aprilie, 1940, pp. 5-6.
- Macarov Halcă, Nina, *Trăsături specifice ale terminologiei religioase la rușii-lipoveni din Dobrogea*, în „Romanoslavica”, XL, 2005, pp. 241- 250.
- Melchisedec (Mihai Ștefănescu), Episcop, *Lipovenismulu adică schismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești*, Imprimeria Națională, București, 1871.

Melnikov, Feodor Efimovici, *Kratkaja istorija drevlepravoslavnoj (staroobradčeskoj) cerkvi*, Barnaul, 1999.

Idem, *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe de Rit Vechi*, partea I, *Schisma în Biserica Rusă*, Ediție îngrijită, tradusă, prefăcută și adnotată de Leonte Ivanov, Editura C.R.L.R., București, 2014.

Idem, *Documente istorice privind rușii staroveri. Pătimitori și mucenici întru Sfânta Credință*, în „Zorile”, nr.9 (227), 2011, pp.10-11.

Mihăilescu, Ernesto *La școala generală din Carcaliu*, în „Delta”, IV, nr. 542, 17 noiembrie 1971, p. 1-2.

Milian, Mihai, *Observații asupra unor obiceiuri din riturile de trecere la lipovenii din Carcaliu*, , în „Datina”, an VIII, nr. 21 (dec. 2000), p. 4.

Moldovan, Svetlana, *Comunitatea Rușilor Lipoveni*, Editura Ararat, București, 2004.

Idem, *Năvodari-cel mai nordic oraș al litoralului românesc*, în „Zorile”, nr.8 (168), 2006, pp.2-3.

Idem, *Hramurile bisericilor ortodoxe de rit vechi ale rușilor lipoveni din România*, în „Zorile”, nr.1 (231), 2012, pp.12-13.

Nistor, Mihai, *Raskolul și mișcarea ecumenică*, în *Cultura rușilor credincioși de rit vechi în context național și internațional*, vol. III, Editura Kriterion, București, 2001, pp. 328-337.

Olar, Ovidiu, *Ecoul reformei liturgice a patriarhului Nikon al Moscovei în Țările Române (un manuscris de la începutul secolului al XVIII-lea)*, în Florin Anghel, Mioara Anton (coord.), *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, pp. 245-251.

Petrichei, Veronica, *De ce este necesar ca femeile să-și acopere capul?*, „Zorile”, nr. 5 (153), 2005, p. 25.

Idem, *Prețuiți-vă bătrânii: doar ei mai știu ce semnifică podrușnikul pentru un credincios*, în „Zorile”, nr. 4 (153), 2005, p. 25.

Petrov, Avvakum, *Viața Protopopului Avvakum scrisă de el însuși. 1672*, Traducere din limba rusă, note, tabel cronologic și postfață de Marina Vraciu, Editura C.R.L.R., București, 2010.

Policov, Pașa, *Nunta la rușii lipoveni din comuna Jurilovca*, în *Cultura rușilor credincioși de rit vechi în context național și internațional*, vol. III, Editura Kriterion, București, 2001, pp. 353- 356.

- Idem, *Importanța studierii limbii străbunilor noștri*, în „Zorile”, nr. 1 (161), 2006, p. 7.
- Prigarin, A. A., *Russkie staroobryadcy na Dunae*, Editura Archeodoksija, Moscova, 2010.
- Postolache, Octav, *O zi la Sfiștovca*, în „Zorile”, nr. 10 (216), 2010, pp.8-9.
- Procop, Petru, *Despre Hutor și Staroveri din România*, Editura Etnous, Brașov, 2015.
- ****Rază de soare deasupra Carcaliului. Lui Andrei Ivanov, in memoriam*, Editura CRLR, București, 2007.
- Roșioru, Mădălin, *Povestea unui iconar: Serghei Mitre*, pe <http://www.resurseculturale.ro/site/?q=node/122>.
- Șachov, M. O., *Filosofskie aspekty staroverija*, Editura Tretij Rim, Moscova, 1998.
- Sadoveanu, M., *Priveliști dobrogene. Iarăși lipovenii*, în „Dacia”, 8 octombrie 1925, p.1.
- Sofron, Claudia, *Sărbătoarea Crăciunului la Carcaliu*, în „Zorile”, nr. 1 (243), 2013, p.11.
- Spânu, Alin, *Lipovenii în studiul lui Mihail Moruzov, șeful Serviciului Special de Siguranță din Dobrogea (1919)*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (corod.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Editura Techno Media, Sibiu, 2008, pp. 51-59.
- Șapcă, Valentin, *Jurilovca între anii 1940-1950. Regimul comunist*, în „Zorile”, nr. 3 (245), 2013, p. 6.
- Șuvac, Aurel Ștefan, *Terminologia pescuitului la lipovenii din Dobrogea*, Editura Istros, Brăila, 2008.
- Tănase, Cerasela, *Lipovenii din Sarichioi*, în *Repere dobrogene. Note și comentarii de teren*, Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, București, 2004, pp. 165- 184.
- Timofte, Iuliana, *Russkaja maslenița în România*, în „Zorile”, nr. 1 (218), 2011, p. 16.
- Traeger, Paul Dr., *Sectele rusești în Dobrogea*, în *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918. Imagini din Dobrogea 1916-1918*, (traducere Gustav Rückert), [Ediție îngrijită de Valentin Ciorbea și Constantin Cheramidoglu], Editura Ex Ponto, Constanța, 2011, pp.197-210.
- Tudose, Pavel, *Rușii lipoveni din România –istorie și actualitate (Comunitatea rușilor lipoveni din Brăila – model de conviețuire multiethnică în context național și European)*, Editura C.R.L.R., București, 2015.

Uzeneva, E. S., *Transformările cultural –lingvistice în lumea globalizării: Staroverii Dobrogei*, în Florin, Anghel, Mioara Anton (coord.), *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, pp. 327-323.

Varona, Alexandr, *Tragedia schismei ruse*, Editura Kriterion, București, 2002.

Idem, *Staroverii în secolele XVII-XIX*, [teză de doctorat], București, 2011.

Idem, *Atitudinea autorităților față de staroveri după anul 1667*, în „Kitej-grad”, nr. 5 (102), mai 2007, pp. 22-23.

Idem, *Percepția identității la rușii lipoveni*, în „Zorile”, nr.1 (149), 2005, p.15.

Vascenco, Victor, *Lipovenii. Studii lingvistice*, Editura Academiei, București, 2003.

Idem, *Old Believers. Rușii staroveri din America*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Idem, *Melchisedec și lipovenii*, în „Romanoslavica”, XLII, 2007, pp. 123-140.

****Viața protopopului Avvakum scrisă de el însuși: episoade*, în „Zorile”, nr. 8 (168), 2006, p. 22.

Zenkovsky, S.A., *Russkoe staroobriadčestvo. Duchovnye dvizenija XVII-ogo veka*, Moscova, 1995.

Zenovei, Gentilia, *Nichita Rușin, ultimul iconar din Jurilovca*, în „Zorile”, nr. 8 (203), 2009, p. 14.

Idem, *Biserica ortodoxă de rit vechi Adormirea Maicii Domnului din Iași*, în „Zorile”, nr.3-4 (163-164), 2006, p. 6.

Znamensky, P.V., *Istoriia Russkoj Cerkvi . Učebnoe rukovodstvo*, Ediția. a IX-a, Paris-Moscova, 2000.

VIII. Surse web

www.crlr.ro

http://www.divers.ro/lipoveni_ro

<http://www.jurilovca.tut.su/ro/russ>.

<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

www.questia.com/read/30495781/ethnic-politics-in-eastern-europe-a-guide-to-nationality

